

ramverk. Men det är just genom att väcka funderingar kring de filosofiska och epistemologiska förutsättningarna för bibelreceptionsforskning som jag tror att denna bok kommer att äga ett bestående värde.

Richard Pleijel

Docent, Stockholms universitet

DOI: 10.51619/stk.v10i12.28015

Samlingsrecension: Mormonfundamentalism. Christina M. Rosetti. *Joseph White Musser. A Mormon Fundamentalist*. Illinois: University of Illinois Press, 2024. 112 s. William R. Jankowiak. *Illicit Monogamy. Inside a Fundamentalist Mormon Community*. New York: Columbia University Press, 2023. 304 s.

I det populära medvetandet förknippas mormonismen gärna med polygami, trots att det största mormonska samfundet, Jesu Kristi Kyrka av de Sista Dagars Heliga, inte omfattar bruket och sedan över hundra år har förbjudit och fördömt det. I delar av den mormonska rörelsen lever det kvar. I en biografi över Joseph White Musser (1872–1954) visar Cristina M. Rosetti hur frågan om månggifte kom att dela rörelsen vid början av 1900-talet. Musser var från början inte den mest framträdande av de mormonfundamentalistiska ledarna, men hans noggranna dagboksanteckningar som Rosettis framställning bygger på samt hans publicerade apologetiska skrifter gör hans gärning till en lämplig utgångspunkt för studiet av mormonfundamentalismens historia och teologi.

Musser föddes år 1872 i en polygam familj. Hans far hade fyra fruar och trettiofem barn. Fadern hade förtroendeposter inom kyrkan och avtjänade ett fängelsestraff under 1885 för sin övertygelse. Musser fick själv tidigt uppgifter inom kyrkan. Som tolvåring ordinerades han till det aronitiska prästerskapet. Han fick senare flera ytterligare ordinerings och beseglingar och exkommunicerades år 1921.

År 1890 kom kyrkans första manifest mot

polygami. Ett andra manifest utfärdades 1904. Många inom rörelsen uppfattade förbudet som ett utslag av anpassning till det sekulära samhället i ett försök att skydda kyrkans egendom från konfiskering, och som ett sätt att gynna den mormonske senatoren Reed Smoots (1862–1941) politiska karriär. Musser var en av dessa: desillusionerad av institutionen men fast rotad i trostraditionen från Joseph Smith (1805–1844). Desillusionerade troende började samlas för sig och samlingarna fick i takt med exkommuniceringarna alltmer karaktären av ett separat samfund med egen prästorganisation och sakramentsförvaltning. Fram till 1933 då kyrkans tredje manifest mot månggifte utfärdades var det möjligt att som bekännare, om än inte som utövare, av polygami vara medlem i Sista Dagars Heliga (LDS), men därefter blev splittringen definitiv. På många sätt, menar Rosetti, bibehöll organisationerna ett symbiotiskt förhållande under 1930-talet. De definierade sig i förhållande till varandra och byggde sina identiteter på denna distinktion.

År 1944 sattes Musser i fängelse för olaga månggifte. Strax efter frigivning drabbades han av stroke och kom under behandling av en mexikansk fundamentalistisk läkare, Rulon Allred, som Musser ordinerade till präst. Rosetti skriver att beslutet att undergå medicinsk behandling av Allred och i samband med det ordinerades honom till prästrådet blev en av de mest avgörande händelserna i den mormonfundamentalistiska rörelsens historia och ledde till motsättningar inom prästorganisationen. Allred saknade inte religiösa meriter, men den snabba takten med vilken han klättrade inom prästhierarkin saknade motstycke och väckte motstånd. Det uppfattades som olämpligt att seniora medlemmar som lagt grunden för rörelsen blev åsidosatta till förmån för en nykomling i ledarskapets personliga krets.

Vid Mussers död i mars 1954 övertog Allred det högsta ledarskapet som Musser kommit att inneha, vilket genast ledde till schism. Allreds grupp Apostolic United Brethren stod i opposition mot Fundamentalist Chur-

ch of Jesus Christ of Latter Day Saints. Vid sidan av dessa organisationer fanns självständiga grupper, ofta organiserade i kolonier.

LDS-kyrkans uppfattning var att exkommunicering inte bara upphävde kyrkomedlemskap utan även den exkommunicerades ordinerings inom kyrkan. Mussers viktigaste bidrag till mormonteologin var enligt Rosetti hans ifrågasättande av detta; han hävdade att kyrkans administrativa ledning var underställd och separat från prästerskapet, vars översta skikt han själv tillhörde. Rosetti menar att det var mycket tack vare Mussers prästteologi som de mormoner som exkommunicerades under 20- och 30-talen kunde behålla en identitet som just mormoner, utanför LDS.

Musser lade stor vikt vid hustruns roll i den polygama familjen. Han var, framhåller Rossetti, en av få ledare som lyfte fram kvinnors värde och vikten av självständighet särskilt i valet av make. Påtvingade äktenskap fick inte förekomma, sådana saknade gudomlig sanktion och var inte frälsningsgrundande. Han betonade också hustruns kommande gudomliga ställning. (Han bör dock inte på grund av detta bli betraktad som en tidig kvinnorättskämpe, påpekar Rosetti.)

Den Stora Depressionen drabbade de polygama familjerna extra hårt; Musser själv blev arbetslös 1933. I den mormonska huvudfåran hade en anpassning till konservativa samhällsideal etablerats. Musser kritiserade denna utveckling som ytterligare ett tecken på kyrkans sekularisering och distans från religionsgrundarnas ideal. Fattigdom och materiell nöd aktiverade ett kollektivt minne om tidig mormonsk kommunitarianism. Rörelsen byggde upp Short Creek-kolonin på gränsen mellan Arizona och Utah som ett mormonskt mönstersamhälle.

Livet i ett annat mormonfundamentalistiskt samhälle skildras i antropologen William R. Jankowiaks bok *Illicit Monogamy. Inside a Fundamentalist Mormon Community*. Den bygger på fältarbete utfört på 1990-talet i mormonsamhället Angel Park. Angel Parks invånare bekänner sig till mormonismens

fyra heliga böcker (Bibeln, Mormons bok, Läran och förbundet och Den kostbara pärlan) men skiljer sig från mainstream-mormonism i synen på polygami; de ser månggifte som frälsningsgrundande.

I Angel Park uppkom en särskild doktrin om "placement marriage". Bakgrunden var problemet att män från andra fundamentalistsamhällen brukade dyka upp för att uppvakta giftasvuxna kvinnor, vilket minskade den redan begränsade tillgången på potentiella fruar. Kyrkoledningen tog därför på sig ansvaret att para ihop kvinnor och män: det var endast den som kunde avgöra "who was the true celestial mate" (Jankowiak, s. 94). Praktiken förekom även på Mussers tid i Short Creek, men kritiserades av honom. Trots Mussers betoning på kvinnors agens blev placement-äktenskap standard i Short Creek efter hans död. Praktiken har nu upphört i Short Creek, vilket kan ha bidragit till att den istället har uppkommit i Angel Park.

En viktig faktor här är tron på själens tre stadier; före den jordiska födelsen, den jordiska tillvaron och den himmelska. Stark dragningskraft till en person tolkas som tidigare själslig gemenskap. Det är viktigt att hitta sina själsfränder eftersom de äktenskap som ingås under det jordiska levnadsloppet har evig giltighet. En rättfärdig man (med tre eller fler fruar) kommer efter den jordiska döden gudomliggöras och biträdd av sina hustrur och avkomlingar regera över en egen planet. Prästerskapet tillskrivs en gudomlig förmåga att avgöra om makarna är själsligt kompatibla. I andra fundamentalistsamhällen ges större utrymme åt individuella preferenser i val av maka. Det kan tyckas märkligt eftersom de prästerliga ledarna i mer strikta samhällen uppfattas som gudar (Jankowiak, s. 37), vilket bland annat yttrar sig i att församlingen behöver resa sig när de inträder i en byggnad, samtidigt som de alltså har mindre att säga till om i äktenskapsfrågor. I Angel Park uppfattas inte ledarna som gudar utan som kallade av Gud; särskilda hedersbetygelser är inte nödvändiga men ledarna har större inflytande på medlemmarnas privatliv

genom sina karismatiska urskillningsförmågor.

Skilsmässa är ett avsevärt teologiskt problem för mormonfundamentalismen. Flera av Mussers äktenskap havererade; Rosetti skriver lite raljant att hans tro på pluralgifttermål inte innebar framgångsrikt utövande. År 1934 var hans tidiga äktenskap över i praktiskt hänseende. Men även hans fruar trodde starkt på äktenskapens eviga giltighet, det vill säga, att de inte upphävdes i teologiskt avseende utan endast i dess jordiskt-praktiska aspekter. I Angel Park fanns länge uppfattningen att skilsmässa ledde till fördömdelse, men över tid har kvinnorna i samhället blivit mindre oroliga i det avseendet och mer benägna att avbryta ett misslyckat äktenskap. Det är enkelt för dem att hitta nya makar: "Women are keenly aware that men are eager to 'expand their kingdom' by obtaining as many wives as possible, even if the wives are divorced." (Jankowiak, s. 141.) Även det religiösa ledarskapet har ändrat inställning och stödjer kvinnor som lämnar våldsamma eller försumliga män genom att administrera nya äktenskap. Eftersom mormonskt ingångna äktenskap är eviga och ouplösliga har en teologi kring rättfärdiga äktenskap uppkommit: Om osäma råder i familjen är detta ett tecken på att äktenskapet är orättfärdigt och därmed också ogiltigt. Till skillnad från Musser, som kunde räkna med att hans äktenskap följde med i evigheten, kan i Angel Park sådana förhoppningar grusas.

Makens absoluta auktoritet har därmed undergrävt, men den polygama familjen styrs fortfarande av en strikt och patriarkal hierarkisk ordning. Idealet är en harmonisk storfamilj under samma tak, men det förekommer att mannen ambulerar mellan distinkta hushåll. En svag eller likgiltig make leder ofta till att konkurrerande undergrupper inom familjen bildas. Det kan också, om hustrurna är mer religiöst dedikerade, resultera i en gemensam ansträngning att upprätthålla en mormonsk idealfamilj. Om maken är bortrest under längre tid tenderar det att resultera i bättre samska mellan hustrurna,

observerar Jankowiak, eftersom det då inte finns något tydligt att kivas om (Jankowiak, s. 180). Detta motsägs i viss mån av andra uppgifter i framställningen, som antyder svåra konflikter kring kontrollen av hushållsresurser i storfamiljer.

Ett allvarligt problem i det mormonfundamentalistiska samhället är som bokens titel antyder semimonogama relationer, det vill säga, att en man bland sina flera fruar har någon han känner romantiskt för och favoriserar i olika avseenden. Den mormonfundamentalistiske mannen står inför ett dilemma eftersom han bejakar den polyamorösa religiösa principen samtidigt som känslolivet kan riktas mot en viss fru. Populärkulturella influenser har satt tydliga avtryck i synen på äktenskapet. Positionen som "favoritfru" är ständigt under förhandling och beror helt på vilken fru som har det mest intima förhållande till maken. Välkommandet av en ny hustru till den polygama familjen är därför en känslig process.

Många män blir utbrända i sin strävan att uppfylla sina både materiella och känslomässiga familjeplikter; Jankowiak ser att alkoholproblem är vanliga (alkohol och tobak är förbjudet inom LDS men accepteras av de flesta fundamentalister). En del män försöker rationalisera familjelivet genom att till exempel fira alla sina bröllopsdagar eller fruarnas födelsedagar samtidigt, vilket typiskt sett inte accepteras av fruarna som kräver individuell uppmärksamhet. Många män vittnade för Jankowiak om att de inte skulle ha mer än en fru om inte Gud krävde det av dem.

Det förunnas inte alla män att bilda polygama familjer, eftersom det alltid finns ett underskott av kvinnor i polygama samhällen. Den ogifte mormonske mannens tillstånd är i både socialt och religiöst avseende besvärligt, och unga mäns framtidsutsikter inom gemenskapen betingas av möjligheten att hitta minst en maka. Ogifta män betraktas som hot mot den inre ordningen och hamnar enkelt i konflikt med gifta medlemmar. Män med tre eller fler fruar utgör samhällets

andliga elit med anspråk på större välsignelser i evigheten, men är ofta även de materiellt mest välbärgade. Mussers ideal i form av ett ekonomiskt jämlikt och resursomfördelande samhälle efterföljs inte. Däremot finns ett ideal om självförsörjande i Angel Park som är konsonant med Mussers kritik av bidragstagande från den sekulära och fientligt inställda staten. Till skillnad från många andra fundamentalistgrupper som har federala välfärdsprogram som viktig inkomstkälla (eftersom de polygama äktenskapen inte har civilrättslig giltighet kan familjerna häva in bidrag för ensamstående mödrar) sätter Angel Park-borna en ära i att arbeta för sitt uppehälle. De flesta fruar förvärvsarbetar, ofta utanför Angel Park vars gränser inte är absoluta. Medan Musser av teologiska skäl såg det som problematiskt att ta emot stöd av det orättfärdiga sekulära samhälle som förföljde fundamentalisterna verkar Angel Parks bidragsovilja snarare bero på dess jämfört med andra grupper högre grad av integration i det amerikanska majoritetssamhället.

Båda böckerna är i hög grad läsvärda och belysande vad gäller det intressanta fenomenet mormonfundamentalism. Rosettis relativt korta bok lyckas ge en tydlig teologisk- och personhistorisk introduktion, vilket är det uttalade syftet med den skriftserie den ingår i (*Introductions to Mormon Thought*). Jankowiaks kvalitéer är kanske främst journalistiska, och en fråga man som läsare ställer sig och aldrig riktigt får besvarad är varför boken skrivits nu, långt efter det att fältarbetet utförts. Det antyds att ett syfte är att ge ett korrektiv till den litterära genren "escape literature", skildringar av avhoppare, genom att låta personer som stannat komma till tals. Det är en berömvärd ansats, men det är problematiskt att nuläget inte kommer fram; Jankowiak beskriver förändringstendenser under 90-talet som bör ha lett till en i många avseenden förändrad situation.

Oscar Söderholm
Doktorand, Lunds universitet
DOI: 10.51619/stk.v10i12.28016

Corrine Chong & Michelle Foot. *Art, Music, and Mysticism at the Fin de Siècle. Seeing and Hearing the Beyond*. Philadelphia & Edinburgh: Routledge. 2024. 262 s.

Corrine Chongs och Michelle Foots antologibok *Art, Music, and Mysticism at the Fin de Siècle. Seeing and Hearing the Beyond* består av elva avsnitt som synliggör sättet kompositörer och konstnärer från slutet av 1800-talet tolkade och tillämpade sina uttryck i relation till dåtidens mystik. Här belyses hur det i bland annat Frankrike och Tyskland uppstår en vändning till mystik på grund av den tidens ökande sekularism, vilket kom till uttryck genom ett utforskande av självmedvetandet. I form av en modern strävan efter självförverkligande, präglad av bland annat teosofiska föreställningsramar, framträdde vid denna tid en vilja att ersätta kyrkans liturgi med konstsalonger som ansågs vara tempel för poesi, visuella upplevelser och musik, vars syfte var att etablera en förnyad religion baserad på olika konstarter. I en sådan kontext ansågs kompositörens och konstnärens kreativitet och fantasi vara representationer av en sanningsbärande kanal för mystiska uppenbarelser, där deras uttryck också var avsedda att stimulera betraktaren gentemot andlighet. I den här antologin lyfts konstnärer som bland annat Hilma af Klint (1862–1944) och Vasilij Kandinsky (1866–1944), men också kompositörer som Richard Wagner (1813–1883), Erik Satie (1866–1925) och Jean Sibelius (1865–1957). Det som är gemensamt för dessa, förutom att de var verksamma vid samma tidsperiod, är deras särskilda intresse för sammankopplingen mellan musik och konst, med syfte att uppnå högre grader av musikalitet och konstnärlighet, vilket ansågs ha en intim relation till mystisk erfarenhet.

För analysen av en sådan sammankoppling lyfts bland annat begreppet *gesamtkunstwerk*, som avser en samverkande användning av diverse konstformer, vilket är intimt sammankopplat till Wagners konstnärliga uttryck. Det begrepp jag vill lägga fokus på är dock